

ПРОБЛЕМ ОЧУВАЊА АРХИТЕКТОНСКОГ И УРБАНИСТИЧКОГ НАСЛЕЂА У БЕОГРАДУ

Проблем очувања архитектонске и урбанистичке заоставштине у Београду у извесном смислу није ни нарочито сложен ни нарочито обиман. То долази отуда, како је то толико пута већ констатовано, што Београд има богату и дугу историју али врло оскудна материјална сведочанства о својој прошлости.

Србима није импоновало, када су коначно завладали Београдом у другој половини деветнаестог века, оно што су Турци оставили иза себе. Турска је била тада у опадању, а нарочито њени периферни делови. У ратовима су пропале сјајне грађевине из шеснаестог века а остале само обичне грађанске куће већ прилично оронуте које су одавале утисак беде и заосталости. Срби су били тада у стваралачком напону изграђивања сопствене државе. Сасвим је нормална била њихова тежња да што пре униште траг свега што је турско. У томе се успело за релативно кратко време.

Београд је у последњој четвртини деветнаестог и у првој декади двадесетог века имао веома брзе преображаје који сведоче о виталности ондашњег друштва. Није се могло мислити, а није било ни разумевања за њих на проблеме селекције наслеђа материјалне културе и извлачења и очувања позитивних елемената.

Много више је за жаљење то што је наочиглед генерације после Првог светског рата, као и за време и непосредно после Другог светског рата нестало битних историских карактеристика града. Равнодушан однос ондашњих компетентних чинилаца па и читавог друштва

упутио је развитак Београда стазом безличности и осредњости. Зграде које су имале архитектонске или културне вредности нестале су једна по једна, како је на коју долазио ред, уступајући место новим грађевинама које су се стихиски изграђивале.

Није толико штета што је нестало појединих грађевина, јер знамо да то нису биле палате нити дела по апсолутном критеријуму знатније уметничке вредности. Али је несумњиво велики губитак за Београд нестале извесних целина које су могле обележити своју епоху, дати нам историску дистанцу, помоћи да видимо шта смо прешли и где смо сада.

Стари Београд, ограђен некада беедемима, није сачувао своје карактеристике. Дунавска падина, најстарији део града, који је после аустро-турских ратова изгубио свој сјај, који је крајем деветнаестог века потпуно променио своју структуру и изглед, доживео је између два рата још једну трансформацију. Улице које су биле просецане да добију приземне куће, са једним или два спрата, добијале су четвороспратнице па и шестоспратнице. Изглед улица, њихова атмосфера из основа се изменила. Буде ли се наставио овакав начин изграђивања добиће се најсуморније, најмрачније злогласне улице — коридори.

Савска падина је била колевка младог српског друштва у Београду. Иако нас од настајања тог краја дели тек нешто више од сто година, целину тог амбијента, некадашњег трговачког, културног и државног центра већ смо изгубили. Нестало је Ичкове куће на углу

улице 7 Јула и Чубрине, изванредног примера грађанске куће и културног споменика везаног за име значајне личности из наше историје. Некадашњу Митрополију једноставну и чедну зграду прекопута Саборне цркве заменила је Патријаршија, претенциозна и неукусна грађевина. Сачуван је истина Конак кнегиње Јубице у улици кнеза Симе Марковића бр. 8 и, сасвим случајно, зграда са кафаном „Знак питања” у улици 7 јула бр. 6. Али је зато амбијент Варош-Капије коначно изгубљен подизањем три петоспратнице на три угла улица (Поп Лукина, Косанчићев Венац и Задарска). Косанчићев Венац је задржао понешто од свог тихог даха прошлости.

До данас су приближно задржале своје трасе старе улице ван шанца настале у осамнаестом веку, Космајска — Сремска — Коларчева — Скадарска, али ништа није остало од архитектуре ранијег времена осим можда нека безвредна чатрља.

Из тих разлога проблем очувања споменика и трагова прошлости је истовре-

мено и врло једноставан у својој оскудности, и веома сложен и тежак, ако желимо да Београд очува макар и најтању материјалну нит везе са својом прошлошћу. Може се стати на гледиште да је толико ствари неповратно изгубљено, да је оно чиме можемо располагати толико безвредно или мало вредно да не вреди труда. Само, да не дођемо у положај Тарквинија из легенде, коме је била скупа цена коју је Сибила тражила за своје књиге, у којима је била записана судбина Рима, па кад је она, као одговор бацила половину књига у ватру и то поновила још једанпут, Тарквиније је платио скупу цену за незнатни остатак књига.

Закон о заштити споменика културе, донет је крајем 1946 године, створио је сасвим нове услове одржања за објекте културне и уметничке вредности. Наравно, кад се каже створио је услове, не значи да су и сви проблеми у пракси били решени. Разумљиве тешкоће организационе и финансиске природе биле су узрок што су извесне погрешке и штете наступале. Посебно су били слаби

Сл. 1 — На углу Кнез Михајлове и Рајићеве улице, Академија ликовних уметности (бивша кућа Марка Стојановића) је пример добре архитектуре с краја XIX века. Архитектонски елементи, основани на Ренесанси, примењени су уздржљиво и са укусом. Изглед зграде је у великој мери покварен пробијањем великих излога у приземљу

Сл. 2 — Зграда на углу улице 7 јула и Кнез Михајлове, као и зграда у продужетку (некад Првостепени, а данас Срески суд), даје помало атмосферу некадање Кнез Михајлове улице, главне трговачке улице. Зграде са приземљем и спратом, са добро ритмизованим прозорским отворима, са умереном декоративном пластиком, остварују једноставним и ненаметљивим средствима јединство амбијента. Нажалост, друга страна улице, подизањем нове Спасићеве задужбине испала је из овог јединства. Као и код већине старијих кућа у трговачким улицама, приземље је и овде деформисано пробијањем већих излога

резултати очувања архитектонских скупина, урбанистичких целина, или појединих градских амбијената.

У Београду је заштићена цела тврђава са објектима у њој. Сем тога, под заштитом је и око четрнаест архитектонских објеката у граду. С гледишта савремених конзерваторских принципа то је и највише што се могло учинити. Иначе, изразитих архитектонско-урбанистичких целина прошлости, Београд уствари и нема.

Да ли се на томе задржати? Да ли и сав остатак архитектонског наслеђа који није законом заштићен, треба подједнако заштићивати, или опстанак таквих објеката условити разлозима практичног и економског опортунитета?

Београд ће коначно добити свој савремени урбанистички план. Такав план обично предвиђа у ближој или даљој етапи, потпуну реконструкцију градског ткива, при чему ће, већином, постојеће зграде уступити место новима. Нови план се прилагођава постојећем стању када су у питању зграде знатније материјалне вредности или зграде или ансамбли историске, културне и уметничке вредности. У Београду је такав случај да се критеријум материјалне вредности и трајности не поклапа са културно-историским и уметничким критеријумом.

Судбина оног дела архитектонско-урбанистичког наслеђа Београда, које није обухваћено законском заштитом, не би

Сл. 3 — Зграда Душевне болнице, названа »Докторова кула« зато што је у њој становао Бартоломео Куниберт, лични лекар и политички саветник кнеза Милоша. Зграда је вероватно подигнута око 1830 године, али прецизнијих података засада нема. Архитектура је по свом програму и обликовању балканско-источњачког карактера, и то прелазног типа који је настао у Србији кнеза Милоша. Европском утицају би се могли приписати лучни прозори у приземљу (јер архитектура дрвеног бондрука не познаје лук) док би лажни шиљати луци над прозорима првог спрата пре могли бити утицај исламске декоративности. Сама зграда, по свом унутрашњем распореду, по свом програму, има карактер дворца, не само по рашчлањености основе, већ и по тежњи за репрезентативношћу

се смела препуштати слепом току догађаја, нити би се Београд, његови управљачи, културни радници, урбанисти који се баве његовим обликовањем, смели равнодушно односити према њој.

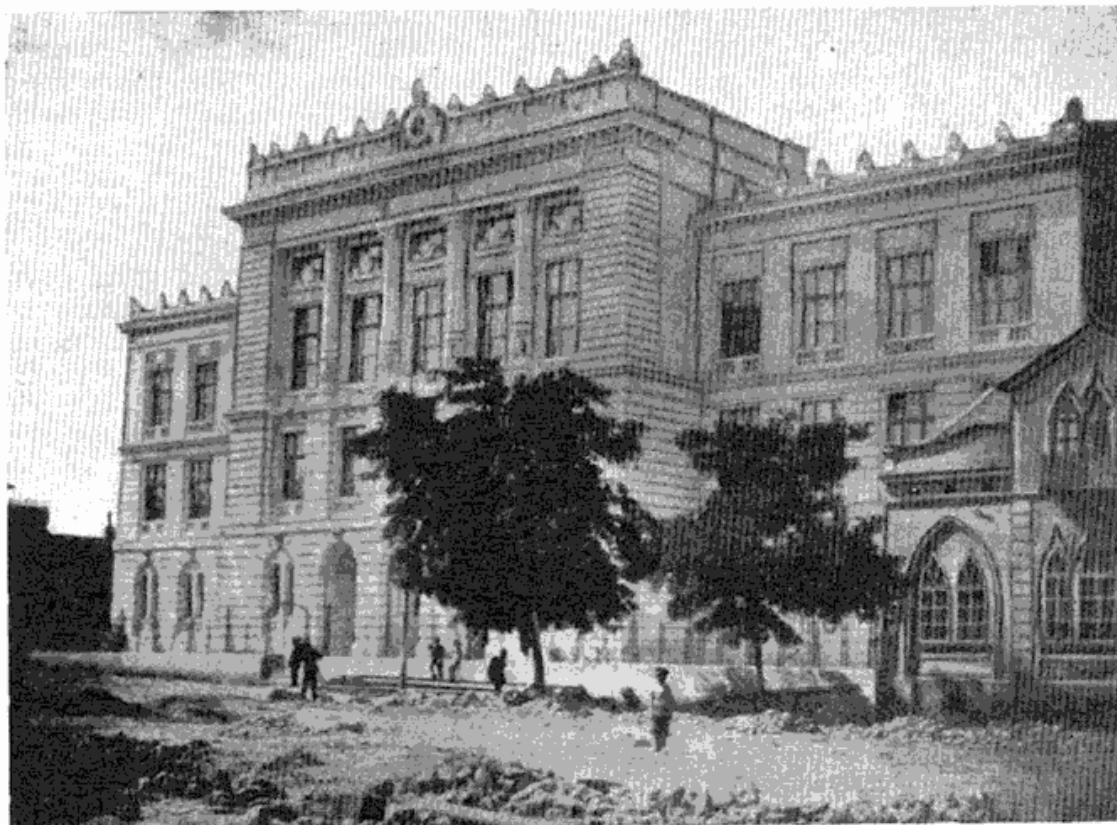
Решење овог питања није у томе да се одабере још изванредан број објеката који би се могао заштитити. Није битно знати колики ће број објеката бити поштеђен, нити је оштрица дискусије у томе да ли ће их бити више или мање под заштитом. Питање је у томе да се јасно постави циљ, да се установе принципи и критеријуми, да се израде методе рада.

Свесни смо да су наслеђене вредности у Београду по објективним мерилима малене. Али то што их чак и релативно

узев има тако мало, што их је током векова па и у најближој прошлости тако много нестало, чини те су за Београд данас знатно драгоцене. Потребно је да ове наше скромне, исувише крње остатке, оживимо и ревалоризирамо, дамо им пун смисао. Потребно је чак и да рекреирамо извесне амбијенте, поштујући дух времена, али додајући им и допринос нашег доба.

Само, којим путем прићи овом задатку? Не би било умесно тражити тај пут преко конзерваторских завода, који су већ учинили своје у свом делокругу и који имају друкчије задатке. Овде је потребна не само законска, статичка заштита, већ жива, активна, стваралачка заштита и рекреација. То би се, у прин-

Сл. 4 — Две грађевине у Македонској улици које више не постоје. Друга мушка гимназија (пројектовао професор Драгутин Ђорђевић) порушена је, изузев једног дела приземља, немачким бомбардовањем 1941, и станбена зграда у псеудо-готском стилу која је порушена одмах после Првог светског рата ради подизања зграде листа *Политика*. Снимак је 1915 године направио један енглески лекар у мисији у нашој војсци. Нема података ко је пројектовао ову »готску« зграду ни када је тачно она сазидана. У сваком случају, она је подигнута крајем прошлог века, дакле, много година доцније пошто се романтични занос обнове готике коначно угасио у Западној Европи. Колико је засада познато, ово је једини пример овако изразитог подражавања готике у Београду

ципу, најбоље могло остварити преко оних тела која дају смер урбанистичком животу и расту насеља, преко урбанистичког органа, али не административног већ његовог стваралачког пројектантског дела.

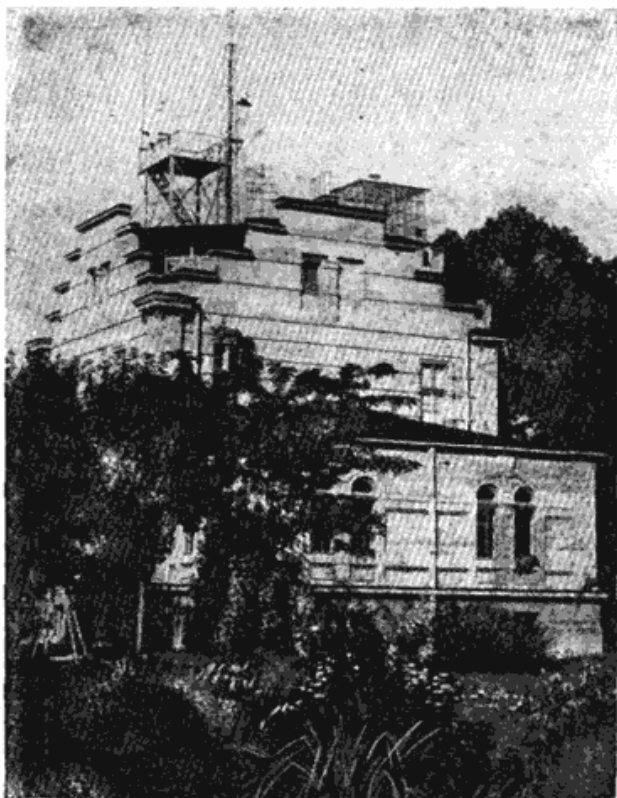
Пре свега, потребно је научно проучити архитектонске објекте прошлости као и поједине целине уколико их има, карактеристике структуре градског ткива. Потребно је извршити класификацију објеката, одредити раздобља урбанистичког и архитектонског развоја Београда. Тек после таквог проучавања биће могуће одредити праву вредност сваког објекта, његову улогу у развоју града, његов значај материјалног сведочанства ранијег живота. Закључци

проишли из оваквог проучавања морају проћи кроз урбанистичку проверу, повезивањем са пројектантском праксом разраде урбанистичког плана. На тај начин моћи ће се коначно оценити степен могућности очувања неког објекта, то јест, дефинитивно његово очување или само једно извесно време, што би зависило од реализације добро проучених етапа изградње.

Код неких случајева ситуација је јасна и на први поглед. На пример, зграда кафана „Зелени Венац“ на углу Бранкове и Југ Богданове улице, по времену када је настала и по одликама своје архитектуре (дворишна фасада и унутрашњи распоред), заслужила би можда пажњу. Али остајање њено на овоме ме-

сту очевидно се не би могло довести у склад са захтевима урбанистичког плана нити би ма каква жртва у смислу форсирања решења плана била оправдана. Или кафана „Златан коњ” на Варош капији на углу Мајевичке и Поп Лукине. Таква зграда би можда могла успешно допуњавати неки амбијент, али на овом месту очевидно је да она не може опстати. Нешто друкчији је случај са старом зградом на углу Нушићеве и Дечанске улице, за коју постоји предлог да се сачува као пример скромне српске грађанске куће из тридесетих година деветнаестог века. Код ове зграде једино савесно урбанистичко проверавање треба да оправда или побије могућност њеног опстанка.

Архитектура Београда која се до данас сачувала не досеже даље од осам-

Сл. 5 — Метеоролошка, некада и астрономска опсерваторија на Булевару Југословенске народне армије. Архитект ове зграде је Димитрије Т. Леко. Зграда је компонована са пуно слободе у третирању волумена и секундарних архитектонских елемената. Тиме је знатно наглашена специјална намена зграде, мада, углавном, на романтичарски начин

наестог века, ако изузмемо фрагменте зидова и кула из Средњег века. Ово релативно кратко раздобље развика Београда може се грубо рашчланити на неколико карактеристичних периода.

Период осамнаестог века оставио нам је Београдску тврђаву чији је градитељ био Dohat de Mages. Од других објеката из доба аустриске окупације није остало ништа. Из друге половине осамнаестог века остали су турски споменици: једна мала џамија, два турбета и станбена зграда, доцније употребљена за лицеј. Сви објекти из овог периода су под заштитом.

Деветнаести век је најзначајнији за историју развика Београда а архитектонски објекти и урбанистички захвати су значајна сведочанства стварања српске државе и младог грађанског друштва. Овај век показује три периода архитектонског развика.

Период владавине кнеза Милоша показује да се у станбеној архитектури ослањало на традиције балканске бондручне архитектуре, али и да су се стварале оригиналне варијанте те архитектуре, под средњоевропским утицајима и преласком на масивне конструкције од опеке и камена. Најбољи пример такве архитектуре је конак кнегиње Љубице. Изванредно леп пример ове архитектуре је и „Докторова Кула” данас Душевна болница у кругу Опште државне болнице, нажалост неприступачна јавности и због тога скоро непозната. Постоји још пет-шест кућа из овог доба (у Босанској, Карађорђевој, Бранковој, Нушићевеј и тако даље), али од знатно мањег значаја и које би се могле само условно задржати.

Јавне грађевине тога доба од којих није сачувана ниједна („Гранд хотел” у улици 7 Јула, „Бумрукана” у Карађорђевој улици, „Касарна” и Кнежев двор у улици Кнеза Милоша, грађене су на тадашњи европски начин.

Средину деветнаестог века карактерише потпуно усвајање владајућих начина архитектонског обликовања у Европи. Најзначајније грађевине тога доба, „Капетан Мишино здање” (Ректорат Универзитета на Студентском тргу) и Болница у Видинској улици (данас

Сл. 6 — Филозофски факултет. Зграда позната као Капетан Мишино здање, завршена је 1863 године, а пројектовао је Јан Неволе. Овај дворцац, јер зграда је зидана са таквом наменом, за скоро сто година свога постојања, ништа није изгубио од своје достојанствене лепоте. Каницу је ова зграда личила на венецијанске палате. Свакако да хибридна архитектура »ренесансно-романска«, изведена скромно у опеци и малтеру, мало личи на архитектуру венецијанских палата. Али у нечему се ипак Каниц није варао: извесна сличност утиска се намеће по свечаном наглашеном средњем делу ове зграде

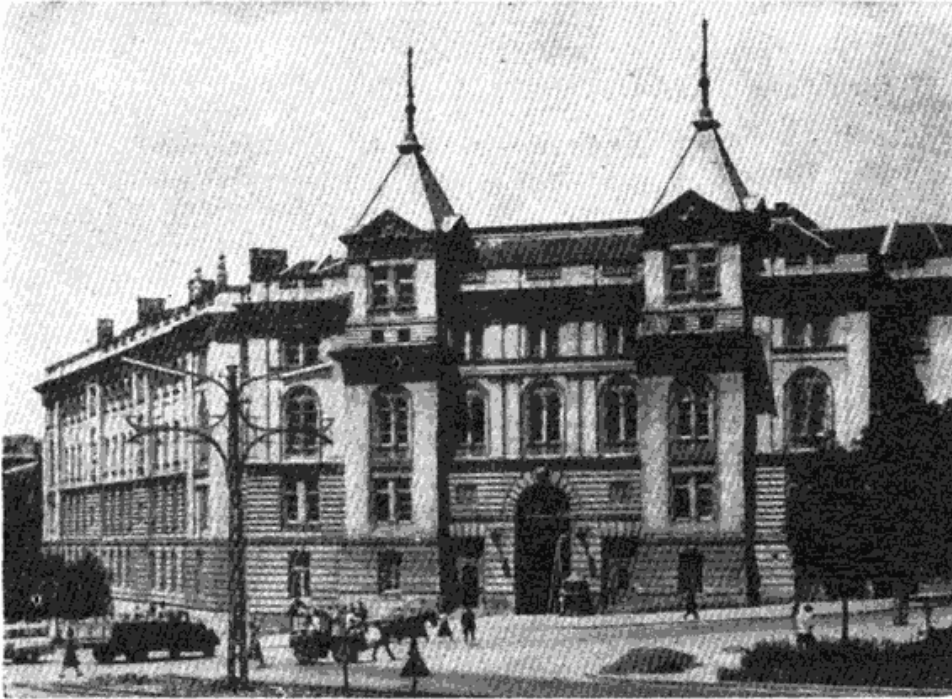
Ђорђа Вашингтона) грађене су у еклектичном духу, уз примену романских облика или ренесанских и романских заједно.

Последња трећина деветнаестог века је доба изградње најзначајнијих грађевина Београда као што су Народно позориште на Тргу Републике, Стари Двор у ул. Маршала Тита (архитект Бугарски), Народна банка у улици 7 јула бр. 12, Спасићева задужбина у Кнез Михаиловој улици 33 (архитект Коста Јовановић). Тада се већ јавља неколико значајнијих имена архитеката који не заостају за тадашњим европским архитектурама.

Почетком деветнаестог века јављају

се тежње напуштања дотада владајуће архитектуре на бази Ренесансе и Барока и прихватања елемената новог стила — Сецесије. Београд није дао изразите примере средњоевропске сецесије јер је више утицаја имала француска верзија сецесије, што је мало необично будући да до тог времена су се наши архитекти скоро по правилу школовали у Немачкој.

Криза архитектуре у Београду после Првог светског рата, општа дезоријентисаност и мучно пробијање модерне, функционалне архитектуре, карактеристични су за овај период најјаче изградње и експанзије Београда. Али то је период за који нема опасности да ће му

Сл. 7 — Зграда на углу улица Немањине и Првог маја, некадашња касарна седмог пука. Пројектовао је професор Драгутин Ђорђевић. Архитектура масивна и тешка одговара намени зграде. Оснивајући се на елементима Ренесансе, архитектура ове зграде одржала је чистоту облика и пропорција

се изгубити трагови за каснија поколења.

Обележавање етапа друштвеног, културног, урбанистичког и архитектонског развитка Београда, очувањем карактеристичних грађевина и целина, културни је задатак. При одабирању грађевина и материјалних остатака прошлости, критеријуми ће бити различити. Историско-друштвени, културни или уметнички. Различит би био и однос према појединим зградама и поступак у заштити.

Над извесним мањим бројем објеката требало би спровести заштиту скоро по конзерваторским принципима, што значи да, углавном, не би била дозвољена никаква измена архитектуре, ни спољне ни унутрашње. Урбанистички план би морао не само да се прилагоди оваквим објектима, већ и да обезбеди усклађивање непосредне околине са старим објектом, усклађивање по обради, по волуменима и пропорцијама.

У Београду би се нашло двадесетак или нешто више зграда које би заслуживале пуну заштиту а међу њима свакако зграда садашње Очне клинике, зграда Спатићеве задужбине у Кнез Михаиловој 33, зграда Народне банке у улици 7 јула бр. 12. садашњи Народни

музеј на Тргу Републике (бивша Управа фондова) с тим да се подигне, у рату порушено средње кубе и поврате плочице на фасади, бивши Државни савет на углу улице Кнеза Милоша и Гепратове, садашње Савезно извршно веће у улици Маршала Тита (бивши стари двор, најжалост исувише смело реконструисан после рата), Крсмановићева кућа на Теразијама (сада одељење протокола), некадашњи „Официрски дом” у улици Маршала Тита, бивша касарна VII пука на углу улице 1 Маја и Немањине и тако даље.

Према зградама мањег значаја које би се могле означити као зграде друге категорије однос би био знатно слободнији. Код ових зграда би се могле вршити, под надзором и по упутствима стручњака надлежних за ове послове, адаптације и модернизације унутрашњости, искључујући веће доградње и подизање спратова. Уколико претстављају крупнију сметњу остварењу целине урбанистичког плана, проучила би се етапна реализација плана, и њихово уклањање предвидело у једној од најкаснијих етапа. У ову категорију би дошао изванредан број станбених зграда развијенијих индивидуалних кућа на Дунавској падини, Западном Врачару и тако даље.

Што се тиче треће категорије зграда, оне би могле опстати само уколико не претстављају сметњу, или дотле док не постану сметња реализацији урбанистичке целине града.

Укупан број зграда које долазе у обзир за било коју врсту заштите или само у разматрање могућности или оправданости очувања, износио би 60 до 70 што никако не претставља нарочито велики број. Ово је речено према прилично апроксимативној процени. На сваки начин потребно је ово питање најозбиљније проучити и доћи до једне листе објеката које би требало узети у поступак. Али без обзира који ће од ових објеката стварно моћи бити заштићен, потребно је све те објекте проучити и, по могућству, технички снимити. Иако број старијих грађевина није велики, ми за многе од тих зграда данас не знамо тачно како и кад су настале, и ко их је пројектовао.

Врло често се цитира Хаџи Никола Живковић, свакако значајна личност нашег неимарства. Али ми још увек мало знамо о његовој делатности и о његовој правој улози. Доста некритично му се приписују све грађевине подизане за време кнеза Милоша, али конкретнијих података о томе нема.

Научне установе као Архитектонски факултет у Београду и Музеј града Београда, биле би на првом месту позване и заинтересоване да се архитектонско-урбанистичко наслеђе Београда до детаља и научним методама проучи.

На сваки начин заштита би морала да се прошири и на урбане целине, на карактеристичне детаље града, на силуету града, односно, његове карактеристичне

делове. У овом погледу Београд је још оскуднији него у појединачним објектима. Не постоји ниједан прави градски трг настао у прошлости. Такви тргови обично дају карактеристику граду и скоро сваки град их има. Не постоје ни делови града насталих претежно у истом добу, чак ни једна улица или само део улице јединствено изграђен. Што се тиче силуете Београда, због његовог изразитог природног положаја, она је од изузетне важности и претставља веома деликатно питање, јер Београд још нема устаљену силуету. Међутим, неко чврсто формирано гледиште каква би требало да она буде још није изграђено.

Па ипак постоје делови старог Београда на које треба обратити пажњу. То су пре свега неки делови Савске и

Сл. 8 — Зграда Народне банке у улици 7 јула. Пројектант Коста А. Јовановић. Компонована са класицистичким елементима, архитектура ове зграде је једноставна и чиста

Дунавске падине, можда и делови неких улица као што је на пример Проте Матеје улица.

На Савској падини још једино простор између Косанчићевог Венца и улице кнеза Симе Марковића (Богојављенске) пружа могућности обраде. Изузев коначка књегине Јубице, на овом простору нема значајнијих објеката али има специфичне атмосфере. Крај је веома запуштен, он се мора уређивати и урбанистички обрађивати. При томе требало би тежити да се сачува атмосфера, да се сачувају трасе улица, да се нове зграде ускладе са пропорцијама постојећих, да се Конаку створи интимни амбијент усклађеног мерила. Може се поставити питање да ли треба нове зграде прилагођавати постојећим које немају трајније вредности? Не мислим да ове постојеће кућице треба овековечити. И оне ће постепено уступати место новим, али мерило треба да буде очувано. Нешто од старог Београда надживеће трошност кућа.

На Дунавској падини извршени су обимни конзерваторски радови на „Лицеју” и на згради садашњег Позоришног музеја у Јевремовој улици број 21 и 19. У близини се налазе и заштићени објекти: Шеих Мустафино турбе, угао Вишњићеве и Браће Југовића улице, и Барјакли џамија у Јевремовој улици број 11. Знатне своте су уложене у конзерваторске радове али, очевидно, задатак није у потпуности обављен јер околина ових зграда оставља утисак конфузности, не довршености. Овај микро-делић старог Београда заслуживао би да се регенерише. Овде се види последњи остатак старе основе Београда чију старост не можемо тачно проценити али која сигурно води у шеснаести век. То је део Јевремове улице испред Лицеја и улица између Лицеја и пијаце (Косачина улица). Од стране улице 7 јула продужена је нова регулација Јевремове која се сукобила са старом улицом негде испред позоришног музеја стварајући хаотичан утисак. Створен је и већи слободан простор рушењем неких дашчара, али на њиховом месту је сада закоровљена ледина.

Мислим да би имало оправдања да се

око ове две старе зграде, данас два музеја, створи више елемената старог Београда, унесе више атмосфере прошлости. Сасвим је могуће затворити колски саобраћај Јевремовом и Косачином улицом на делу између улица 7 јула и Вишњићеве. Старе трасе улица Јевремове и Косачине на овом делу, требало би реституисати према трасама из плана Емилијана Јосимовића из 1867. Јевремова улица би заузела свој стари положај и прошла би опет више зграде кафане „Стари Београд” а садашњи продужетак регулисаног дела Јевремове улице од улице 7 јула би се поништио. На сваки начин требало би дићи асфалт са овог дела улица који је у оштрој дисонанци са старим објектима. Место асфалта, ове делове улица, сада искључиво за пешаке, требало би поплочати каменом, можда и карактеристичном „турском калдрмом”. Чини ми се, такође, да се рушењем зида који је ограђивао зграду Лицеја, разрушила и специфичност амбијента. Зид је порушен 1948 приликом рестаураторских радова у циљу да зграда дође боље до изражаја. При томе се показало да овакве зграде не стоје добро кад су сувише на видику, отворене са свих страна. Још горе је учињено подизањем ниске, решеткасте ограде од кованог гвожђа, нимало сродне оваквом објекту. Високи зид крије, истина, приземље зграде од погледа споља, али омогућава доживљавање објекта на сложенији, интересантнији начин, са улице и када се уђе у двориште, у његовој интимности, на начин како се он некада морао доживљавати.

Коначно уређење ове оазе реминисценција на стари Београд, захтева и уклањање Јованове пијаце. На место пијаце могао би се уредити парк, и то се често чини када се историски објекти желе ослободити нежељених суседа. Али тако чинећи постоји и опасност да се ови мали објекти изгубе у зеленилу и нађу усред парковског амбијента који је њима своједобно био непознат. Због тога би исправније можда било подизати објекте, друштвеног карактера, савремено архитектонски обликоване али усклађене по волуменима са историским објектима.

LE PROBLÈME DE CONSERVER L'HÉRITAGE ARCHITECTONIQUE ET URBANISTIQUE DE BELGRADE

O. MINIC

Malgré une longue histoire fertile en événements, l'héritage architectural de Belgrade est assez pauvre. Les guerres successives, qui ont fait l'histoire de Belgrade, n'en sont pas seules la cause, mais aussi l'attitude de la société au cours de la formation de l'Etat serbe libre.

Tout ce qui était resté, rappelait le pénible et sombre passé, et on fit un grand effort pour en éloigner le plus rapidement possible les vestiges. Il est compréhensible qu'en ce temps là on ne pouvait comprendre l'importance de certains édifices architectoniques ou d'ensembles urbanistiques, comme témoignage du passé de la ville, de la façon de vivre et des idées de la société de cette époque.

Certaines parties de Belgrade, comme par exemple, le versant danubien, ont tout à fait changé d'aspect au cours des trente années de la fin du siècle dernier. Et dans un passé assez proche, jusqu'à la Deuxième guerre mondiale, disparaissaient, une à une, les anciennes maisons, tandis que certaines parties de Belgrade changèrent subitement leur physionomie. A Belgrade, de cette façon, triompha dans une certaine mesure, le caractère d'une ville nouvelle, construite en hâte, sans système approprié.

Dans une telle situation même les édifices qui selon un critérium plus sévère n'auraient pas mérité de l'attention, deviennent importants. Après la guerre, une quinzaine d'édifices, les plus intéressants du point de vue d'architecture, de culture et d'histoire, ont été mis sous la protection de l'état. Mais cela ne veut pas dire qu'il faut abandonner à leur destin les autres édifices intéressants.

Avant tout, il faut étudier systématiquement les constructions architectoniques du passé ainsi que les caractéristiques du plan urbain créé dans le passé. De cette façon on pourrait désigner avec certitude les phases du développement urbanistique et architectural de Belgrade.

Se basant sur une étude pareille, les édifices pourraient être classés par leur

importance et leur valeur. Ensuite on pourrait, en élaborant en détail le plan général d'urbanisme, contrôler les rapports de certains édifices avec l'ensemble du plan, la possibilité de les conserver ou de les adapter et lier avec les édifices nouveaux.

Il serait très important de garder les vestiges de certaines époques dans l'évolution de la ville. Malheureusement, il n'est possible de suivre cette évolution qu'au cours du XIXe siècle et il faut tâcher de conserver au moins cela. Le devoir culturel de la ville de Belgrade est de marquer les étapes de l'évolution sociale, politique et culturelle qui se reflète dans l'évolution urbanistique et architectonique. La dénotation de ces étapes se fera en conservant les édifices caractéristiques et certains ensembles urbanistiques.

Le critérium ne serait pas le même pour tous les édifices trouvés intéressants pour montrer l'évolution de la ville, sa physionomie et son caractère. Un certain nombre de bâtiments représentant plus de valeur et étant plus importants, aurait la priorité de protection, analogue à celle qui est réglementaire, et le plan urbanistique devrait absolument s'y adapter. Pour la seconde catégorie de bâtiments on devrait être plus souple et permettre des petites adaptations. Leur existence durable dépendrait des possibilités de s'harmoniser avec le plan d'urbanisme. Dans la troisième catégorie, on pourrait classer les maisons de moindre importance pour lesquelles il s'est démontré qu'elles ne peuvent concorder avec le plan d'urbanisme de l'évolution future de la ville. Dans ce cas il faudrait trouver un moyen pour que leur existence, quoique temporaire, soit prolongée pour un certain temps.

Il est d'une grande importance, non seulement de conserver un bâtiment, mais aussi de penser à son entourage. Les nouveaux bâtiments, que l'on construit doivent s'adapter à l'ancien édifice, par ses proportions et le caractère architectural ainsi que dans les détails, par exemple: le pavage ou bien les espaces verts.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1 — Au début de la rue Knez Mihailova se trouve l'Académie des Beaux-arts, datant de la fin du XIX-ème siècle (ancienne maison de Marko Stojanović). Cette demeure est un bon exemple de l'architecture de cette époque. Les éléments architectoniques se basant sur la renaissance, sont appliqués avec sobriété et avec goût. Une importante partie du bâtiment est abîmée par les grandes vitrines qui ont été percées au rez-de-chaussée

Fig. 2 — Le bâtiment se trouvant au coin des rues du 7 Juillet et Knez Mihailova ainsi que celui qui lui fait suite, aujourd'hui tribunal de la sous-préfecture (jadis tribunal de première instance), représente un peu la rue Knez Mihailova du passé, la rue commerçante principale. Les maisons composées d'un rez-de-chaussée et d'un étage, ayant des fenêtres bien placées ainsi qu'une façade modérément décorée, forment par leurs procédés simples et sobres une ambiance d'unité. Malheureusement, l'autre côté de la rue, après la construction du bâtiment Spasić ne fait plus partie de cette unité. Comme d'ailleurs la plupart des anciennes maisons se trouvant dans les rues commerçantes, le rez-de-chaussée est abîmé par la perforation de grandes vitrines

Fig. 3 — Bâtiment où se trouve la Clinique des aliénés, surnommé «La tour du docteur» car Bartolomeo Cunibert, médecin et conseiller politique du Prince Miloš, l'habitait. Le bâtiment fut construit probablement vers 1830. Les données plus précises n'existent point pour le moment. L'architecture, et par son programme et par son exécution, a le caractère oriental-balkanique, type de transition qui naquit en Serbie pendant le règne du Prince Miloš. L'influence européenne pourrait par contre être attribuée aux fenêtres en forme d'arc du rez-de-chaussée (car cette architecture en ossature de bois ne connaît point l'arc), tandis que les faux arcs brisés au dessus des fenêtres du premier étage pourraient être attribuées à la décoration de l'Islam. Même la bâtisse a par sa disposition intérieure et par son programme, le caractère d'un palais, non seulement par l'articulation du plan mais aussi par son allure représentative

Fig. 4 — Deux maisons n'existant plus, de la rue Makedonska. Le deuxième lycée de garçons (projet de Dragutin Djordjević) qui fut détruit par le bombardement allemand en 1941, excepté

une partie du rez-de-chaussée. Maison d'un style pseudo-gothique, démolie de suite après la Première Guerre mondiale à l'occasion de la construction du bâtiment du journal «Politika». La photographie fut prise en 1915 par un médecin anglais venu en mission dans notre armée. Il n'existe aucun fait indiquant le nom de l'architecte qui fit le projet de cette bâtisse «gothique» ainsi que la date de sa construction. Dans tous les cas elle fut élevée vers la fin du siècle dernier, assez de temps après la disparition de l'élan romantique pour le renouvellement du style gothique en Europe occidentale. Pour le moment on ne connaît à Belgrade que cet exemple imitant le style gothique

Fig. 5 — L'observatoire météorologique et astronomique de jadis, se trouvant sur le Boulevard de l'Armée Populaire Yougoslave. L'architecte de ce bâtiment est Dimitrije T. Leko. La bâtisse est composée avec beaucoup de liberté en ce qui concerne le volume et les éléments architectoniques secondaires. C'est ainsi que le programme spécial de cette bâtisse est démontré, mais, toutes fois d'une manière romantique

Fig. 6 — La Faculté de Philosophie. Le bâtiment est connu comme édifice du Capitaine Miša, le projet est de Jan Nevole et il fut terminé en 1863. Ce palais, car le bâtiment fut construit dans ce but, après cent ans d'existence n'a point perdu de sa noble beauté. Felix Kanitz a trouvé que cette bâtisse ressemblait aux palais vénitiens. Il est certain que l'architecture hybride «romano-renaissante», exécutée modestement en briques et avec du plâtre, ressemble peu à l'architecture des palais vénitiens. Mais tout de même il y a une chose en laquelle Kanitz ne s'est point trompé, c'est une certaine ressemblance d'effet qui s'impose dans la partie centrale qui est accentuée et solennelle

Fig. 7 — Bâtisse faisant le coin de la rue Nemanjina et celle du 1er Mai, jadis caserne du 7ème Régiment. Projet du professeur Dragutin Djordjević. L'architecture massive correspond au but du bâtiment. Se basant sur les éléments de la renaissance, l'architecture de cette bâtisse a gardé la netteté des formes et des proportions

Fig. 8 — Bâtiment de la Banque Nationale. Projet de Kosta Jovanović. Composé avec des éléments classiques, l'architecture de ce bâtiment est simple et nette